

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТА ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розкривається досвід емпіричного вивчення індивідуально-психологічних властивостей суб'єктів творчої діяльності. Дається аналіз взаємозв'язку між індивідуально-психологічними властивостями й творчими особистостями і їхній вплив на процесуальні й змістовні характеристики творчої діяльності.

Однією з актуальних потреб сучасного суспільства є розвиток творчої особистості, розвиток спрямованості молодого покоління на творче вирішення проблем у різних галузях людської діяльності. Одним із недостатньо вивчених напрямків дослідження означеної проблеми є роль індивідуально-психологічних властивостей в творчій діяльності суб'єкта. Проведений аналіз літератури з даної проблематики свідчить про складність та багатоаспектність даної проблеми.

Дослідженням цієї проблеми в психологічній науці займалися такі зарубіжні вчені, як: А.Адлер, Р.Ассаджиолі, Дж. Гілфорд, А.Олох, А.Маслоу, А. Танненбаум, Тейлор, П. Торренс, З.Фрейд, К.Юнг та інші, а також такі вітчизняні дослідники, як: Д.Б. Богоявленська, Л.О.Венгер, Л.С. Виготський, В.О. Крутецкий, О.М. Матюшкін, В.О. Моляко, Я.О. Пономарьов, Б.М.Теплов та інші. У різних дослідженнях зазначається, що творча особистість відрізняється рядом особливостей: когнітивних, мотиваційних, особистісних і та інше. (Д.Б. Богоявленська, Н. Ф. Вишнякова, С. А. Ізюмова, Є. Григоренко, Р. Стенберг, В.С. Юркевич, Р. Г. Ефендієва та інші.). Дослідниками розкритий зв'язок міжпівкульної асиметрії з творчою діяльністю (П.М. Єршов, П.В. Симонов, В.С. Ротенберг, 1999). Розглядаються особливості впливу складного комплексу індивідуально-особистісних властивостей на творчу діяльність. Найбільш важливими дослідники вважають мотиваційні фактори (Д.Б. Богоявленська, 1997; Є.И. Щербанова, 1999); виражену мотивацію досягнення (К.А. Хеллер, К. Перлет, В. Сьервальд, 1999); невизнання соціальних обмежень і неконформність (Н.Ф. Вишнякова, В.С. Юркевич), єдність почуттів, інтелекту і волі (Р.Г. Эфендієва, 1983), готовність переборювати перешкоди і приймати розумний ризик (Є. Григоренко, Р.Стенберг, 1997), особливості уяви і мислення (С.А. Ізюмова, 1993; А.Б. Коваленко, 1994).

Розкриття поняття "творча особистість", "суб'єкт творчої діяльності" неможливе без визначення поняття "творчі здібності" та "творча діяльність". Серед численних досліджень творчої діяльності необхідно відзначити роботи, спрямовані на розкриття фундаментальних закономірностей творчості (Л.С. Виготський, Я.А. Пономарьов, В.Н. Пушкін, О.К. Тихомиров) і встановлення її взаємозв'язків з розумовою діяльністю (Н.Г. Алексєєв, Е. Де Боно, А.В. Брушлінський, В.Н. Пушкін, О.К. Тихомиров, Е.Г. Юдін і ін.). Важливими є уявлення про етапність творчого процесу (А.Н. Лук, В.О. Моляко, Я.О. Пономарьов, В.А. Роменець), співвідношення свідомих і несвідомих компонентів (Я.О. Пономарьов, Д.М. Ушаков, З. Фрейд, К.Г. Юнг, Е. Kris A. Ehrenzweig, Langly P., Johns R.). Окремими дослідниками як модель творчої діяльності розглядається процес вирішення задач, при вивченні якого в сучасній психології використовується поняття стратегії (В.О. Моляко, А.Б.Коваленко, С.М. Симоненко й інші).

Найбільш розповсюдженим є визначення творчості, як вида діяльності, в якій народжується дещо якісно нове, ніколи раніше не існуюче. Так, одним із проявів творчої діяльності є її свідомий, цілеспрямований, напружений, продуктивний характер, який потребує активізації усіх творчих здібностей, вольових та емоційних рис характеру, високої та стійкої працездатності. У творчій діяльності творчим має бути не тільки процес, але і результат, котрий повинен характеризуватися оригінальністю та новизною. Але не можна не враховувати те, що в творчій діяльності нерозривно поєднується індивідуальне та загальне, свідоме та несвідоме. Це і визначає індивідуально-психологічні детермінанти, що можуть впливати на особливості вирішення творчих завдань.

На наш погляд, проблема творчих здібностей нерозривно пов'язана з проблемою творчої особистості, бо не існує окремо творчих здібностей, а є особистість, яка володіє визначеною мотивацією та певними індивідуально-психологічними особливостями. Творчою особистістю, на нашу думку, є такий тип особистості, в ході розвитку якої формується певна мотивація та певні індивідуально-психологічні властивості, які визначають креативну спрямованість та індивідуальні особливості вирішення тих чи інших творчих задач в різних галузях діяльності.

Метою експериментальної частини нашої роботи було дослідження індивідуально-психологічних особливостей суб'єктів творчих професій.

У вибірку нашого дослідження увійшли підлітки, які займаються в різних творчих гуртках: літературних, художніх та музичних школах (100 чол.) та представники різних творчих професій (успішних в своїй галузі) в кількості 30 осіб у віці від 20 до 30 років. Ця група об'єднує людей таких професій : режисери, актори, сценаристи, художники, хореографи , поети.

Виходячи з мети нашого дослідження, в емпіричній частині роботи використовувалися наступні методи дослідження: спостереження, самоспостереження, бесіда, аналіз продуктів діяльності, опитувальник структури темпераменту В.М. Русалова (ОСТ), індивідуально-типологічний опитувальник (ІТО), 16-факторний особистісний опитувальник (Р. Кеттелл), інтерперсональна діагностика Т. Лірі (модифікація Л.Н. Собчик), тест Р.Торренса, методика трансформації візуального образу С.М. Симоненко (ТВО), метод піктограми, тест вербальної креативності і тест креативності Гілфорда.

Методика Т.Лірі в нашому дослідженні використовувалась для діагностики самооцінювання особистісних якостей. Особливістю роботи з даною методикою було те, що кожному досліджуваному пропонувалося охарактеризувати "Я-реальне" та "Я-ідеальне", тобто, при заповненні опитувальника виявлялася наявність тих чи інших психологічних якостей у самого себе, а також визначалися ті якості, якими він сам хотів би володіти. За допомогою даної методики також виявлявся привалуючий тип відносин до інших у самооцінці. Октанти включали якості, які характеризують наступні психологічні тенденції: тенденція до лідерства – властність – деспотичність; впевненість у собі – самовпевненість – самозакоханість; вимогливість – непримиримість – жорстокість; скептицизм – впертість – негативізм; поступливість – лагідність – пасивна підлеглість; довірливість – слухняність – залежність; щирозаціненість – несамостійність – надмірний конформізм; чуйність – безкорисливість – самопожертва. Виходячи з аналізу отриманих результатів можна зробити наступні висновки: Всі показники знаходяться в межах адаптивності, домінуючим показником групи творчих особистостей є авторитарний тип – (7,4). Результати бесіди та спостереження також підтверджують те, що самооцінка досить адекватна експертній оцінці та поведінковим проявам, багато хто вважає себе домінуючим, енергійним, компетентним, успішним в справах, вимагає до себе поваги. Найменшу представленість по показникам має залежний (пасивний) тип – (4,6). Це можна пояснити тим, що творчі особистості не переносять натиску над собою, не люблять коли їм диктують умови, воліють працювати самостійно, незалежно від зовнішніх факторів. Проте багато хто прагне до більшої впевненості у собі, наполегливості, відповідальності, а також делікатності, чуйності та безкорисливості.

Предметний та комунікативний аспекти темпераменту творчої особистості досліджувались за допомогою методики В.М. Русалова. Досліджуванім пропонувалося відповісти на 105 запитань, що спрямовані на з'ясування звичайного способу поведінки досліджуваних та на предметний і комунікативний аспекти прояву темпераменту.

Дослідження предметно-діяльничої та соціальної спрямованості темпераменту творчих особистостей за опитувачем В.М. Русалова проводилося за восьма латентними шкалами. Перша шкала – предметна ергічність (Ер) – містила питання про рівень потреби в освоєнні предметного світу, про спрагу діяльності, про ступінь залучення до трудової діяльності. Друга шкала – соціальна ергічність (СЕр) – містила питання про рівень потреби у соціальних контактах, про спрагу освоєння соціальних форм діяльності, прагнення до лідерства, про залучення до соціальної діяльності. Третя шкала – пластичність (П) – містила в собі питання про ступінь легкості переключення з одного предмету діяльності на інший, про швидкість переходу з одних способів мислення на інші в процесі взаємодії з предметним середовищем, прагнення до різноманітності форм предметної діяльності. Четверта шкала – соціальна пластичність (СП) – містила в собі питання, направлені на з'ясування ступеню легкості переключення в процесі спілкування від однієї людини до другої, схильність до різноманітності комунікативних програм, до різноманітності форм соціального контакту. П'ята шкала – швидкість або темп (Т) – містила в собі питання про швидкість виконання окремих операцій, про швидкість моторно-рухових актів при виконанні предметної діяльності. Шоста шкала – соціальний темп (СТ) – була направлена на з'ясування швидкісних характеристик мовнорухових актів в процесі спілкування. Сьома шкала – емоційність (Ем) – складається з питань, оцінюючих емоційну чуттєвість до розходження між замисленим, запланованим та результатами реальної предметної дії, чуттєвістю до невдач у роботі. Восьма шкала – соціальна емоційність (СЕМ) – охоплювала питання що до емоційної чуттєвості у комунікативній сфері: чуттєвість до невдач у спілкуванні, до оцінок навколишніх людей.

Аналіз отриманих результатів показав, що домінуючим в даній вибірці досліджуваних (за показниками) є соціальна ергічність та предметна ергічність, при цьому існує виражена диференціація в домінуванні даних показників відповідно професійній специфіці. Так, наприклад, у художників, хореографів, поетів превалює предметна ергічність, у режисерів та акторів здебільше – соціальна ергічність. Всім представникам творчих професій притаманний високий рівень емоційності та соціальна емоційність, найменші показники – соціальна пластичність та соціальний темп. Також низький показник соціальної бажаності.

З кожним досліджуванім було проведено бесіду що до шляхів досягнення існуючого рівня у своїй професії.

Результати спостереження та бесіди з досліджуваними показали, що в більшості досліджуваних висока потреба в соціальних контактах, в освоєнні різних соціальних сфер діяльності, прагнення до спілкування, виражена прихильність до урізноманітненості комунікативних програм та форм соціальних контактів.

Результати дослідження особистісної сфери підлітків, які займаються в різних творчих гуртках, виявили, що показники за методикою Т. Лірі не мають такої яскраво вираженої домінуючості одних особистісних рис над іншими, це можливо пов'язано з віковими особливостями підлітків, а також з недостатньо розвиненим вмінням самоспостереження і знанням самого себе, але можливо і те, що цей період був для досліджуваних здебільшого початком для занять творчістю і ще недостатньо вплинув на розвиток специфічних для цієї чи іншої творчої діяльності особистісних якостей, які, як відомо розвиваються в процесі діяльності та

соціального середовища. Порівняльний аналіз показників "Я-реального" та "Я-ідеального" виявив у переважній більшості досліджуваних певні "ножиці" між тим, якими вони є і якими вони хотіли би бути. Що є досить нормальним явищем для цього віку, а також, на нашу думку, є досить конструктивним стимулюючим моментом в особистісному розвитку молодого людини. Індивідуальна бесіда з досліджуваними цієї групи виявила, що одним з мотивів залучення до тієї чи іншої творчої діяльності є розвиток впевненості у собі, самоствердження та інших особистісних рис, але в першу чергу – інтерес, цікавість та здібності до відповідної діяльності.

Дослідження предметно-діяльнісної та соціальної спрямованості темпераменту даної групи підлітків за опитувачем В.М. Русалова не виявило яскраво вираженої спрямованості індивідуально-типологічної активності на предметно-діяліснчу чи соціальну сферу, а лише тенденцію до тієї чи іншої активності. Але найвищі показники мали все ж таки (Ер) – предметна ергічність (Ер), що говорить про розвинені потреби в освоєні предметного світу та про спрагу діяльності; та (СЕр) – соціальна ергічність, яка презентує відповідно яскраво виражені потреби у соціальних контактах, про спрагу освоєння соціальних форм діяльності. Всі інші показники мали здебільшого середній рівень представленості та індивідуальну ступінь вираженості в її межах. Результати спостереження та бесіди підтвердили виявлені за даними методиками особливості особистісної сфери досліджуваних.

Вивчення середніх значень показників 16-факторного опитувальника Р. Кеттелла показало, що найбільш високими є значення факторів, що характеризують комунікативні властивості й особливості міжособистісної взаємодії, а саме, екстраверсії (+F2), сміливості (+Н), експресивності (+F). Слід зазначити також виражені властивості соціабельності (-Q2) і прямолінійності (-N).

Проведене вивчення первинних показників творчих здатностей у групі учнів загальноосвітньої школи показало, що найбільш вираженими є здатність до висування візуальних гіпотез щодо невизначеної перцептивної форми, до її складних і різноманітних візуальних трансформацій. Про це свідчать високі значення продуктивності й конструктивної активності.

Переважає також здатність продукувати не тільки адекватні, але й різноманітні ідеї, уміння побачити нові ознаки об'єкта, знайти нове йому застосування – швидкість і гнучкість.

У групі досліджуваних творчих професій більш вираженою є здатність до складних перетворень вихідного перцептивного стимулу за рахунок доповнення візуальними елементами, що втримуються в зоровій пам'яті. Переважає також оригінальність вербально-семантичного шару. Про це свідчать більше високі значення конструктивної активності й вербальної оригінальності. Проведений аналіз результатів діагностики художньо-творчих здібностей (методика ТВО) виявив, що в даній вибірці переважають формалісти, досліджувані, для яких основним виразним засобом при рішенні творчих завдань є графічна форма. Виділення низького, середнього й високого рівня за всіма показниками творчих здібностей показує, що частка досліджуваних на кожному з них істотно не відрізняється між собою.

На другому етапі був проведений кореляційний аналіз всіх діагностованих показників.

Вивчення кореляційних залежностей між показниками творчих здібностей учнів показує, що не всі показники пов'язані між собою. Встановлено, що зростання категоріальної гнучкості пов'язане зі збільшенням показників конструктивної активності. При цьому встановлений зв'язок вищезгаданих показників з оригінальністю. Значимий рівень залежності виявлений між швидкістю й гнучкістю. При цьому й швидкість, і гнучкість пов'язані з оригінальністю й продуктивністю.

Вивчення залежностей між показниками вербальної креативності показує, що образи з високим рівнем закінченості відрізняються яскравістю, незвичайністю й несподіванкою. При цьому з підвищенням яскравості створених образів відбувається зростання рівня їхньої незвичайності. Вивчення кореляційних залежностей між показниками творчих здібностей досліджуваних творчих професій показує, що зі зростанням рівня складності трансформації перцептивної форми відбувається збільшення можливостей семантичної інтерпретації виконуваних візуальних перетворень. Про це свідчать кореляційні зв'язки між конструктивною активністю й категоріальною гнучкістю. При цьому означені показники виявилися тісно пов'язані із креативним потенціалом вербально-семантичного шару (вербальна оригінальність).

Аналіз взаємозв'язку між індивідуально-особистісними властивостями й показниками творчих здібностей дозволив установити ряд залежностей.

Виявлено, що зі зростанням екстравертованості відбувається зростання здатності до висування не тільки доцільних, але й різноманітних ідей, продукуванню віддалених асоціацій і нестандартних рішень. Про це свідчить значимий рівень залежності між екстраверсією і показниками творчих здібностей: гнучкістю, оригінальністю й продуктивністю. Оригінальність виявилася також тісно пов'язаною з ригідністю й комунікативністю.

Установлено, що фрустрованість (+Q4) і висока тривожність (+F1) позитивно пов'язані із продуктивністю - здатністю висувати велику кількість гіпотез щодо невизначених перцептивних стимулів. На наш погляд, така залежність носить ситуаційний характер і більшою мірою пов'язана з умовами завдань методики.

Позитивний зв'язок встановлений між незалежністю (+F4) і показниками конструктивної активності й категоріальної гнучкості. У той же час виявлена зворотна залежність між категоріальною гнучкістю й незалежністю, тобто зі зменшенням емоційної стійкості спостерігається зниження рівня здатності до семантичної інтерпретації виконуваних перетворень із перцептивною формою.

Установлено, що зі зниженням експресивності (-F) і появою властивостей стриманості й розважливості спостерігається зростання креативного потенціалу вербально-образної трансформації. Про це свідчить негативний зв'язок між експресивністю й оригінальністю.

Виявлено ряд залежностей між психофізіологічними властивостями й показниками вербальної креативності. Так, зі зростанням соціальної ергічності – потреби в соціальних контактах і соціальній діяльності спостерігається зниження яскравості, незвичайності створених образів. Зростання ергічності супроводжується зниженням незвичайності й оригінальності, а соціального темпу – несподіванки.

Розгляд залежностей між індивідуально-психологічними властивостями досліджуваних творчих професій і показниками творчих здібностей виявив ряд залежностей. Встановлено залежність між ергічністю й візуальною оригінальністю; контролем (+Q3) і високими значеннями категоріальної гнучкості, а також продуктивності. Виявлено значимий рівень залежності між сміливістю (+H) і здатністю досліджуваних використовувати виразний потенціал кольору при вирішенні творчих завдань.

Проведене вивчення емпіричного матеріалу дозволяє зробити висновок, що приналежність досліджуваних до інтровертів або екстравертів визначає ряд особливостей рішення творчих завдань. Одне з розходжень має безпосереднє відношення до колірної гами робіт, виконаних у ході рішення творчих завдань методики ТВО. Досліджувані-екстраверти більш часто воліють у своїх роботах використовувати яскраві насичені кольори, різні відтінки червоного, жовтогарячого й жовтого. У той час як інтровертів відрізняє використання менш насичених кольорів, у їхній роботі переважає холодна колірна гама, частіше зустрічаються сірий, коричневий і чорний кольори.

Визначаючи своєрідність внутрішньопсихічного життя, екстраверсія-інтроверсія проявляється також у відношенні досліджуваних до зображуваних понять. Високий рівень інтровертованості, занурення у світ власних переживань і почуттів або ж орієнтація на зовнішній світ – екстраверсія знаходять своє відбиття в змісті робіт, визначаючи значеннєве навантаження створених образів.

Виходячи з одержаних в ході експериментального дослідження результатів можна зробити висновок про те, що існує взаємозв'язок між особливостями творчої діяльності та певними індивідуально-психологічними властивостями, які допомагають в тій чи іншій мірі досягати успіху в обраній сфері.

Перспективним напрямком у наших подальших дослідженнях з даної проблеми, на наш погляд, є більш поглиблений аналіз взаємозв'язку індивідуально-особистісних властивостей із процесуальними і змістовними характеристиками творчої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Петренко В.Ф., Кучеренко В.В.* Взаимосвязь эмоций и цвета / Петренко В.Ф., Кучеренко В.В. // Вестник МГУ. Серия 14. – М.: Изд-во Моск. ун-та., 1988. – № 3. – С. 15-22.
2. *Симоненко С.М.* Механизмы субъективной семантики цвета визуального образа / С.М. Симоненко // Психологія на перетині тисячоліть: Збірник наукових праць учасників П'ятих Костюківських читань: В 3-х т. – К.: Гнозис, 1998. – Т. III. – С. 155-161.
3. *Симоненко С.М., Вовнянко Т.А.* Психосемантика кольору і стратегії творчості ПНЦ АПН України С.М. Симоненко, Т.А. Вовнянко. – Одеса: Автограф, 2005. – 200 с.

Подано до редакції 24.09.12